

Knygų lentynoje

PASTABOS DIDELEI STUDIJAI APIE DIDELĮ ŽMOGŲ

**Rec. *Czwołek Arkadiusz. Piórem i buławą: Działalność polityczna
Lwa Sapiehy kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego. Toruń, 2012***

Lietuvos Solonas

Prieš dešimtmetį lietuvių istorikas Artūras Vasiliauskas biografikos situaciją Lietuvoje nusakė ypač taikliais žodžiais: „Tik labai geranoriškas mūsų kultūros vertintojas drįstų tvirtinti, kad Lietuvoje biografija yra klestintis žanras. <...> Lietuviškų darbų apie iškilias senosios Lietuvos asmenybes lentynėlė irgi gana kukli.“¹ Nors per tą laiką situacija kiek pasikeitė ir pasaulį išvydo ne vienas tikrai reikšmingas tyrimas², kai kurios spragos vis dar labai ryškios. Ypač trūksta iškilų „poliublininio“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) laikotarpio veikėjų biografijų. Pastarųjų gausa negali didžiuoti ne tik lietuvių, bet ir pajėgesnė lenkų istoriografija. Todėl naujoji Arkadiuszo Czwołeko Leonui Sapiegai skirta studija savaime yra įvykis, ryškiau neužfiksuotas Lietuvos istorikų.

¹ *Vasiliauskas Artūras*. Apie didiką ir jo aplinką // Knygų aidai. Vilnius, 2003, Nr. 1–2, p. 26.

² *Dolinskas Vydas*. Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Vilnius, 2003; *Augustyniak Urszula*. W służbie hetmana i Rzeczypospolitej: klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła. Warszawa, 2004; *Bobiatyński Konrad*. Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski: działalność polityczno-wojskowa. Warszawa, 2008; *Kirkienė Genutė*. LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje. Vilnius, 2008; *Raila Eligijus*. Ignatus Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignatas Jokūbas Masalskis. Vilnius, 2010.

Juk Sapiegoms ir konkrečiai LDK kancleriui L. Sapiegai skirtų darbų tėra vos keletas. L. Sapiega (1557–1633) – ilgametis valstybės kancleris, savo karjeros pabaigoje pasiekęs politinės galios viršūnę ir tapęs LDK didžiuoju etmonu ir Vilniaus vaivada, istoriografijoje dažniausiai pristatomas labai fragmentiškai ir pernelyg vienpusiškai. Tai į kultūrinę veiklą pasinėręs, politinėse kovose nedalyvaujantis, karaliui besąlygiškai ištikimas ir nelabai ambicingas veikėjas. Istorikai dažniausiai pabrėžia jo teisėkūrinę ir kultūrinę veiklą: indėlis rengiant ir išleidžiant Trečiąjį Lietuvos Statutą, bažnyčių ir vienuolynų fundavimas, veikla sudarant religinę Brastos uniją ir panašiai.

Rimtos studijos, pristatančios Leono Sapiegos politinę veiklą, nebuvo, o gausi medžiaga paskirais fragmentais išsklidusi daugelyje darbų. Turbūt geriausią, išsamiausią ir vertingiausią, iki šiandienos nepasenusį straipsnį apie LDK kanclerį parašė lenkų istorikas Henrikas Liulevičius. Jis, paprastai tariant, visą faktinę informaciją surinko į vieną vietą³. Nepaisant vertingų įžvalgų, tai enciklopedinio pobūdžio straipsnis, nepretendavęs į platesnes interpretacijas ar probleminę analizę. Pirmasis šio uždavinio (nors ir labai ribotai) ėmėsi lietuvių

³ *Lulewicz H.* Lew Sapieha h. Lis (1557–1633) // *Polski Słownik Biograficzny* (toliau PSB). Warszawa–Kraków, 1994, t. 35, s. 84–104.

istorikas Stanislovas Lazutka⁴. LDK kancleris darbe vaizduojamas kaip labai išsilavinęs, apsišvietęs, tėvynės gerovės kūrimui ir ramybės užtikrinimui atsidėjęs, į didikų tarpusavio ginčus nesikišantis ir net juos niekinantis lietuvių valstybininkas. Žinoma, labai sureikšminamas jo vaidmuo rengiant TLS. Autorius pripažįsta, jog L. Sapiega godžiai siekė valdų ir turtų, nes, nepaisant visos jo išminties, buvo savo epochos ir savo klasės atstovas⁵. Ši knyga išplėtojo ir ypač sustiprino jau minėtą L. Sapiegos, kaip kultūros veikėjo, stereotipą. Kita vertus, autorius ir pats pripažįsta, kad visų pirma tai tik mokslą populiarinantis darbas, bandantis bent iš dalies užpildyti žiojėjančią istoriografinę skylę. Kaip kultūrininką L. Sapiegą pristato ir gerokai naujesni straipsniai, pasirodę rinkinyje „Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna“⁶ („Kodeno ir Krasiečino epochos Sapiegos“). Pavyzdžiui, Tomaszas Kempa analizuoja L. Sapiegos veiklą sudarant Brastos religinę uniją ir nekelia klausimų, kodėl jis taip aktyviai rėmė uniją, kokios naudos iš to tikėjosi turėti ir turėjo, ar unijos priešininkai kovojo vien su unijos ideja, ar didėjančia LDK kanclerio įtaka ir galia⁷. O Iwanas Akinczycius mano L. Sapiegą buvus ne tik unijos aktyvistą, bažnyčių fundatorių ir karštą kataliką, bet ir senosios baltarusių kalbos puoselėtoją⁸. Pastarąją veiklą baltarusių istorikai itin pabrėžia⁹, stengdamiesi LDK kanclerį parodyti kaip baltarusių kultūros ir savimonės ugdytoją. Deja, daugelis šių tekstų net „netraukia“ iki mokslo populiarinimo ir

⁴ Lazutka S. Leonas Sapiega. Vilnius, 1998.

⁵ Ibid., p. 84

⁶ Stępnik K. (red.). Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna. Lublin, 2007.

⁷ Kempa T. Lew Sapieha a Kościół unicki // Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna. Lublin, 2007, s. 27–42.

⁸ Akinczyc I. Lew Sapieha a problem religijny w Wielkim Księstwie Litewskim // Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna. Lublin, 2007, s. 17–26.

⁹ Леў Сапега і яго час. Гродна, 2007. Вялікі канцлер Вялікага княства: (да 450-годдзя з дня нараджэння Льва Сапегі). Гродна, 2007.

labiau primena mokyklos lygio referatus. Minėtuose rinkiniuose išsiskiria tik Arkadiuszo Czwołeko straipsnis¹⁰, analizuojantis būtent L. Sapiegos politinę karjerą ir darbus.

Ypač išpūsta ir labiausiai išnaudojama kanclerio, kaip erudito teisininko, klišė, nors Iwanas Lappo savo fundamentalioje studijoje pirmasis moksliskai argumentuotai paneigė Kazimierzo Kognovickio XVIII a. įtvirtintą tezę¹¹, kad visą TLS parengė L. Sapiega¹². Jis tuometinio LDK pakanclerio vaidmenį rengiant Trečiąjį Lietuvos Statutą (toliau – TLS) apibrėžė kaip vadybininko: akcentuoti organizaciniai leidybos, vertimo ar „pramušant“ valdovo privilegiją darbai, bet ne pati teisėkūra. Tačiau net ir dabar šį didiką gaubia Lietuvos Solono¹³ aureolė. Dažniausiai apsiribojant L. Sapiegos prakalbos TLS analize, LDK kancleris pristatomas kaip nepaprastai išsilavinęs bajoriškos demokratijos ideologas ir praktikas, kuris idealizuoja teisę ir įstatymus, priešpriešindamas juos tironų valdymui. Jis iškyla kaip Lietuvos respublikoniškos ideologijos gairių išryškintojas, o drauge ir Lietuvos savarankiškumo gynėjas¹⁴. Vis dar gyvą ir dominuojančią L. Sapiegos, kaip kultūrininko, klišę ypač tiksliai atspindi 2012 metais išleistas (tad visai naujas) parodos „Kryžiai yra dorybės ženklas, o strėlė – pergalės... Sapiegos – valstybininkai, meno mecenatai ir kolekcininkai“¹⁵ katalogas.

¹⁰ Czwołek A. Lew Sapieha, dyplomata w służbie Zygmunta III // Леў Сапега і яго час. Гродна, 2007, s. 123–137.

¹¹ Kognowicki K. Życie Sapiehow i Izstz od monarchów, księząt i rozmaitych panujących do tych ze pisane. Wilno, 1790.

¹² Lappo I. 1588 metų Lietuvos Statutas. Kaunas, 1934, t. 1, dalis 1.

¹³ Lazutka S. Op. cit., p. 95; taip pat: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=9893&p_k=1

¹⁴ Kuolys D. Res Lituana kunigaikštystės bendrija. Respublikos steigimas. Vilnius, 2009, p. 237–238.

¹⁵ Kryžiai yra dorybės ženklas, o strėlė – pergalės... Sapiegos – valstybininkai, meno mecenatai ir kolekcininkai. Tarptautinės parodos katalogas / Sudarytojai: Vydas Dolinskas, Birutė Verbiejūtė. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2012, 544 p., iliustr., 500 egz.

Pirmoje katalogo dalyje sudėti straipsniai daugiausia orientuoti būtent į teisinę ir kultūrinę kanclerio veiklą. O viso tekstų „bloko“ nenuseklumas ir eklektiškumas puikiai atspindi istoriografinės medžiagos fragmentiškumą, istorinių tyrimų trūkumą ir vienpusišką LDK kanclerio pažinimą.

Akivaizdžiai matomą istoriografinę spragą A. Czwołekas bando užtaisyti tikrai grandiozine monografija. Paties autoriaus teigimu, tokio masto didikas nepagrįstai buvo istorinių tyrimų parašėse (9 p.). O panašu, kad pagal didiko mastą parašyta ir pati studija, kurią geriausiai apibūdina žodis – didelė. Ji išties stulbina: pusąštunto šimto puslapių, maždaug septyni šimtai literatūros pozicijų ir šaltinių medžiaga iš Švedijos, Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos, Lietuvos ir, žinoma, Lenkijos archyvų. Tikrai ambicingas projektas, pareikalavęs suvaldyti ir sistemškai pateikti neįtikėtiną medžiagos kiekį.

Knygos struktūra labai paprasta: tai klasikinis *vita* – L. Sapiegos gyvenimo nuo gimimo iki mirties – pristatymas. Tad pasakojimas teka nenutrūkstama srove, vienuolikoje skyrių chronologiškai pristatant LDK kanclerio gyvenimą ir veiklą. Kiekviename jų L. Sapiega išnyra konkrečiame istoriniame ir probleminiame kontekste, atskleidžiant jo veiksmus konkrečiose situacijose (rokošas, karai Livonijoje ir pan.). Taip tekstui ne tik suteikiamas tam tikras pageidautinas problemiškas, bet ir jį kiek lengviau skaityti dalimis.

Įvade metodologiniams ir teoriniams tyrimo ypatumams per daug laiko negaištama. Nors metodologinis sąmoningumas istorikams dažniausiai apskritai nėra būdingas, šiuo atveju kiek didesnė precizika nebūtų pakenkusi. Tyrimo tikslai formuluojami labai aptakiai: rekonstruoti L. Sapiegos politinę karjerą ir jo viešąją veiklą (9 p.). Pabrėžiama, kad daug dėmesio bus skirta kanclerio veiklai formuojant Abiejų Tautų Respublikos (toliau – Respublikos) užsienio politiką Rytuose. O su finansais bei žemėvalda susiję klausimai, taip pat L. Sapiegos

tikėjimo ir LDK kanceliarijos funkcionavimo problemos išvis nebus analizuojamos. Atsižvelgdami į ankstesnius A. Czwoleko straipsnius galime tikėtis L. Sapiegos veiklos vertybės vidaus ir užsienio politiniame gyvenime pristatymo, labiausiai tyrimą koncentruojant į kanclerio santykius su Radvilomis ir jo įtaką Respublikos ryšiams su Maskva.

Toks įvado nekonkretumas neleidžia aiškiai įvardyti, ką būtent istorikas siekė padaryti ir kaip jam tai pavyko. O nesuformuluoti aiškūs tyrimo tikslai kiša koją visai monografijai. Taip ir lieka neaišku, ar autorius norėjo rekonstruoti L. Sapiegos galios akumuliacijos mechanizmus ir pristatyti jo politinę grupuotę bei klientelę, ar ne? Kai kuriose knygos vietose tai lyg ir bandoma daryti, bet pritrūksta sistematškumo ir nuoseklumo. Taip pat, nors tikėjimo klausimų žadėta nenagrinėti, nemažai dėmesio skiriama religinei Brastos unijai. Šio savo sprendimo A. Czwołekas nepaaiškina. Tiesa, sudėta daugiausia jau žinoma medžiaga ir ko nors naujo unijos klausimu nepasakoma.

Apskritai, didelė knygos dalis labiau primena ne originalų mokslinį tyrimą, bet sintezę, kurioje į vieną vietą sudėta visa palyginti gausioje epochai skirtoje istoriografijoje rasta informacija, kuri jau ir taip žinoma istorikams. Tad nepanašu, jog knygos apimtis padiktuota būtinybės – gausios naujos medžiagos, išskaptos archyvuose. Žinoma, toks konspektas savaip naudingas, nes juk viską gali rasti vienoje vietoje. Bet, kita vertus, tai nelabai primena originalų istorinį tyrimą.

Maža to, knygos mokslinį naujumą pasverti labai nelengva ir dėl specifiskai organizuoto jos mokslinio aparato. Sunku pasakyti kodėl, bet nuspręsta išnašas monografijoje sudėti tik kas pastraipa, todėl vienoje išnašoje atsiduria visos istoriografinės ir šaltinių pozicijos, kuriomis pastraipa remiasi. Taip gimsta tokie perliukai kaip 200-ajame puslapyje, kai daugiau nei puslapį užimančią pastraipą grindžia penkiolikos punktų 310 išnaša. Tad patikrinti mokslininko

teiginius dažniausiai tiesiog neįmanoma. Vis dėlto akylesnis skaitytojas pastebės, kad išnašose neatsispindi bibliografijoje demonstruojama šaltinių gausa ir dažniau panaudojama jau publikuota ir ankstesnių istorikų „nudėvėta“ medžiaga.

Stipriausios ir išsamiausios knygos dalys yra skirtos Maskvos reikalams. A. Czwołekas per L. Sapiegos asmenį aptarė visas Rytų politikos subtilybes: nuo diplomatinių ritualų tradicijos iki ilgalaikių strateginių tikslų ir esminių kliūčių, trukdančių juos įgyvendinti. Nors ir neįvertindamas Sapiegų giminės patirties Rytų politikoje, istorikas ypač pabrėžia LDK kanclerio vaidmenį inijiniuose projektuose su Maskva. Jo manymu, dar dirbdamas Stepono Batoro aplinkoje L. Sapiega galėjo susižavėti unijos tarp Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos idėja ir ją įgyvendinti nuosekliai siekti visą savo gyvenimą. Kancleris buvo įsitikinęs, jog tokia unija ne tik išspręstų grėsmingo Rytų kaimyno problemą, bet ir trinareje valstybėje Lenkijos įtakai būtų sukurta rimta atsvara, o Vilnius taptų tarpininku tarp Rytų ir Vakarų, taigi – solidžiu politiniu centru. Panašu, kad siekta parašyti ne tik klasikinę biografiją, bet ir imtasi išsamios LDK užsienio politikos analizės.

Tik nežinia, ar tai didelė knygos teigiamybė. Tarpvalstybinės sutartys ir derybos, unijų projektai ir nedideli jų skirtumai, diplomatinės pasiuntinybės ir jų sudėtys bei priėmimai aprašomi taip detalai ir smulkmeniškai, kad pats knygos herojus tiesiog ištirpsta. Santykių su Maskva aptarimas aiškiai gožia L. Sapiegą, kuris dažnai pavirsta tik vienu iš daugelio veikėjų, o ne žadėtu „okuliaru“, per kurį visa Rytų politika ir turėjo būti matoma. Ir net sugrįžęs prie paties kanclerio, autorius renkasi tokias sakinio formuluotes ir taip sudėlioja loginius kirčius, kad atrodo, jog niekuo daugiau, kaip tik Mas-

kvos reikalų apmąstymu, L. Sapiega neužiisimdavo. Įspūdis toks, kad tai buvo ne tik pagrindinis, bet ir vienintelis jo darbas. Kitaip tariant, net ir aiškiausiai suformuluotą tyrimo problemą A. Czwołekas išanalizavo labai abejotinai.

Analizuodamas praeitį, autorius pasirenka kiek neįprastą lietuvių skaitytojui žiūros kampą: L. Sapiega matomas visų pirma visos Respublikos kontekste. Regime jį arčiau centro, arčiau Varšuvos, visos valstybės politinių procesų sukuryje. O LDK ir jos vidaus situacijai tiek dėmesio neskiriama. Apskritai tai būtų sveikintinas sprendimas, nes Lenkijos Karalystę ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę parodytų kaip vieną politinį kūną. Tik panašu, kad tai nebuvo sąmoningas, bet nepagrįstai išpūstos santykių su Maskva analizės padiktuotas žingsnis, kai Respublika tampa viena iš geopolitinio žaidimo figūrų. Tad ne tik atsiitraukiama nuo pagrindinio tyrimo objekto, bet pamirštama ir LDK specifika. O dėl tokio nekonkretumo studija nukenčia dvejopai: nėra nei išsamios L. Sapiegos veiklos (ką autorius turėjo daryti), nei Respublikos užsienio politikos (ką autorius nori daryti) analizės. Dažnai nuslystama paviršiumi, pateikiant jau žinomų dalykų sintezę.

LDK kanclerio L. Sapiegos veiklos barai platūs, gyvenimas ilgas, o jam skirtų tyrimų faktiškai nėra. Todėl nenuostabu, kad A. Czwołeko studija negalėjo išsemti visų įmanomų tyrimo galimybių. Žinoma, autorius privalėjo konkrečiau formuluoti tyrimo tikslus ir griežčiau redaguoti savąjį tekstą. Neabejotinai daugiau naudotos būtų davęs L. Sapiegos žemėvaldos tyrimas ar giminės konsolidavimo ir protekcijų analizė, o ne visų kanclerio paminėjimų istoriografijoje registras. Kita vertus, pirmieji žingsniai visada sunkūs, tačiau juos privalu žengti. Galime tikėtis, kad ši studija taps puikia paspirtimi jaunųjų istorikų tyrimams. O tyrinėti tikrai yra ką.

Vladas Liepuonius